

INTRODUCTIE tot het CONCERT van 6 april 2019

De cantates op het programma van deze middag zijn drie weken na elkaar ontstaan. De Cantate BWV 187: *Es wartet alles auf dich* werd voor het eerst uitgevoerd op 4 augustus 1726, Cantate BWV 102: *Herr, deine Augen sehen nach dem Glauben* drie weken later op 25 augustus, respectievelijk de 7e en 10e zondag na Trinitatis. Wie weet spookten Bach bij het componeren van *Es wartet alles auf dich* al thema's voor *Herr, deine Augen sehen nach dem Glauben* door het hoofd.

Bach heeft na zijn uiterst productieve jaargangen 1723-24 en 1724-25 voor de daaropvolgende jaargang wat rust ingelast. In het voorjaar van 1726 pauzeert hij zelfs geheel, als componist althans. Zijn wekelijkse cantateverplichtingen vult hij met 18 cantates gecomponeerd door zijn neef Johann Ludwig, op zo'n tien jaar eerder geschreven teksten van de graaf van Saksen-Meiningen. Deze teksten bevallen Bach blijkbaar zodanig dat, wanneer hij medio 1726 weer begint te produceren, hij óók een reeks cantates schrijft op teksten uit dezelfde bundel. Beide cantates van dit concert behoren tot deze reeks. Gemeenschappelijk kenmerk daarvan is dat ze uit twee delen bestaan, dat ze een oudtestamentische en een nieuwtestamentische bijbeltekst bevatten, elk gevolgd door een recitatief en een aria. Zo ontstaat, met het koraal meegerekend, een symmetrische structuur, waarbij de nieuwtestamentische tekst als middelpunt fungeert.

Als schema: Bijbel OT - Recitatief - Aria - Bijbel NT - Aria - Recitatief - Koraal.

De 'buurcantates' treffen elkaar later in Bach's leven opnieuw: beide worden opgenomen in de Lutherse 'Mis in g-klein' BWV 235. We mogen daaruit opmaken dat Bach beide cantates tot zijn beter-geslaagde composities rekende.

Cantate BWV 102: Herr, deine Augen sehen nach dem Glauben

Voor de 10e zondag na Trinitatis staat een tekst uit Lucas 19, het Nieuwe Testament, waarin Jezus de verwoesting van Jeruzalem aankondigt en de geldwisselaars uit de tempel verdrijft. De tekst behelst een oproep tot tijdige boetedoening, want wie vandaag, zoals het koraal zegt, nog *frisch, gesund und rot* is, kan morgen tot zijn. Deze cantate biedt geen bevrijdende verlossing, en dus weinig aanleiding tot 'vrolijke' muziek, hoewel die niet geheel ontbreekt.

Deel 1

Chor SATB, 2 hobo's, orkest

De tekst is uit het Oude Testament, Jeremia 5:3. Terwijl God uitziet naar het geloof van zijn schepsels, gaan de ongelovigen onverdroten voort. Het stuk heeft een A-B-A structuur, met als A-deel een instrumentale *Sinfonia* die alle motieven in zich verenigt voor de rest van het stuk. Deze muziek keert terug aan het eind, maar ietwat gemaskeerd omdat deze dan fungeert als begeleiding van het vierstemmige koor.

Daartussen hoort u de zangers in twee fugatische stukken. In de eerste fuga-achtige (*fugato*) passage krijgen de twee half-zinnen *Du schlägest...* en *Du plagest...* minimale instrumentale ondersteuning mee; de realistische staccato's op *schlägest* contrasteren met de vloeiende lijn op *sie fühlen's nicht*.

De tweede is een echte fuga op de tekst *Sie haben ein härter Angesicht* etc.. Op de woorden *härter* en *Fels* (rots) klinkt de scherpst mogelijke interval, de overmatige kwart – die als *diabolus in musica* (duivel in de muziek) zoveel mogelijk gemeden diende te worden, maar des te meer indruk maakt als hij toch gebruikt wordt. Onmerkbaar gaat de fuga over in de herhaling van de *sinfonia*-met-koor.

Recitativo secco Bas, Bc

Een eenvoudig, slechts door continuo begeleid recitatief voor de bas: 'wie zich niet bekeert, wordt aan de duisternis prijs gegeven'. Bach laat het horen: het recitatief in majeur eindigt plots in mineur.

Aria alt, hobo, Bc

Een intiem klaaglied voor alt, hobo en continuo. *Weh der Seele...* De stemmen richten - met schrijnende dissonanten, vreemde sprongen en stekelige intervallen - een bewogen oproep tot de koppige, die weigert de gevolgen van eigen handelen en Gods genade onder ogen te zien.

Arioso bas, orkest

Dit deel is het symmetrische midden van de cantate. De aanduiding *arioso* stamt niet van Bach; hij liet het opschrift open. Alles duidt erop dat dit een aria is: instrumentale voor-, tussen- en naspelen met motieven die ook de vocale solist gebruikt, een contrasterend middenstuk en een *da-capo*. Maar één factor ontbreekt: de tekst is geen poëzie, maar proza, gewoon een stuk uit Paulus' brief aan de

Romeinen uit het Nieuwe Testament. Kennelijk was poëzie voor Bach een zó karakteristiek kenmerk van een aria, dat hij bij het ontbreken daarvan de titel openliet. Het opgewekt dansante karakter van dit stuk in 3/8e maat contrasteert met de nogal barse vragen die de tekst stelt aan de on-boetvaardige. 'Waar blijft jullie boetedoening?'

Deel 2

Aria tenor, fluit, Bc

In een grillige harmoniek, met paniekerige motiefjes en een gejaagde sfeer volgt deze aria voor tenor en fluit de verontrustende tekst die de zelfgenoegzame ziel nog maar eens poogt wakker te schudden helemaal. Toch 'swingt' het ook, hoor bijvoorbeeld *Damit der Zorn ...* Als dit een deel uit een trionsonate was geweest zou vooral de ritmische levendigheid als kenmerk opgevallen zijn.

Recitativo accompagnato alt, 2 hobo's, Bc

De begeleiding met duidelijk op de 2e en 4e tel van de maat geplaatste motiefjes dwingt dit recitatief ook helemaal 'in de maat' gezongen te worden. Die regelmatig herhaalde motiefjes zouden kunnen staan voor een uurwerk, die het verstrijken van de tijd weergeeft. 'Pas op, het is nog niet te laat.'

Choral

De cantate besluit met twee verzen van het koraal *So wahr ich lebe, spricht dein Gott* uit 1630, gezongen op de bekende melodie van het *Vater unser im Himmelreich*. De boodschap is duidelijk, en zal thuis aan menige tafel nog indringend nabesproken zijn...

Cantate BWV 187: Es wartet Alles auf dich

☛ Bach schreef BWV 187 voor de 7e zondag na Trinitatis. De bijbehorende evangelietekst (Marcus 8:1-9) verhaalt over de Wonderbare Broodvermenigvuldiging, hoe Jezus met vijf broden en twee vissen een menigte van vierduizend mensen te eten geeft, waarna er nog zelfs zeven manden restanten overblijven. Dit verhaal komt weliswaar in de cantate niet expliciet aan de orde, maar geeft de tekstdichter in Deel 1 aanleiding God in het algemeen te prijzen voor de vruchtbaarheid van de aarde, en in Deel 2 de gelovige op te roepen tot een onbezorgd godsvertrouwen. Het kost de librettist weinig moeite om in het Oude en het Nieuwe Testament daarbij passende teksten te vinden.

Deel 1

Chor SATB, 2 hobo's, orkest

Het uitgebreide openingskoor behandelt verzen van Psalm 104, die de overvloedigheid van Gods schepping bezingen. Bach sticht eenheid in de uitgebreidheid van dit deel door de immer aanwezige concertante instrumentale begeleiding, die aan eigen thema's vasthoudt, ongeacht de vocale gebeurtenissen. Dat instrumentale 'decor' wordt in de eerste 27 maten opgetrokken in een *Sinfonia*. Tegen het vervolg daarvan klinken drie vocale episoden. De eerste behandelt de eerste halfzin (*Es wartet alles auf dich*) in een canonische verwerking. De instrumentalistes spelen hier deels mee met de koorstemmen, maar herhalen ook maten van de *Sinfonia*. Na een instrumentaal intermezzo volgt een 'strengere' koorfuga. De inzet van de bassen met een octaafsprong kunt u niet missen. Door deze opvallende interval zijn ook alle andere inzetten goed te volgen. Tenslotte gaat deze fuga bijna onmerkbaar over in de herhaling van de *sinfonia*, nu met 'ingebouwd' koor.

Recitativo secco bas, Bc

Voor het slechts door continuo begeleidde recitatief van de bas heeft de tekstdichter zich opnieuw door Psalm 104 laten inspireren. Het lijkt Bach hier niet te doen om tekstuitbeelding, hoewel 'de bergen' toch en passant de hoogste noten krijgen.

Aria alt, orkest + hobo

Een danklied van de alt, die daarin wordt begeleid door de strijkers en een hobo in unisono met de eerste violen, wat een bijzonder energiek klankeffect oplevert. Het dansante 3/8-ritme wordt verlevendigd door accentwisselingen (zg 'hemiolen') die ons aangenaam op het verkeerde been willen zetten. De aria heeft een normale da-capostructuur (A-B-A'), met veelvuldige herhaling van de hoofdzin, een compact middendeel en tot slot een herhaling van het inleidende *ritornel* (refrein)

Deel 2

Aria bas, violen, Bc

Het middelpunt van de cantate opent met een passage uit de Bergrede (Matteüs 6). Jezus spreekt, en dus wordt deze aria door de bas gezongen. Hoewel wij dit stuk onmiskenbaar als een 'aria' ervaren, gebruikt Bach die aanduiding niet; hier speelt opnieuw waarvan eerder sprake was in het 'arioso' van cantate 102. De tekst is proza – de Bergrede – en daarom kan het van Bach geen aria zijn. Maar, liet hij de benaming in BWV 102 open, in dit geval koos hij er toch voor het dan maar *arioso* te noemen (en de moderne uitgever noemt het weer 'aria').

Bachs toonzetting van deze tekst is 'open', met een simpel soort harmoniek en contrapunt met een energiek dominant ritme lang-kort-kort (dactylus). Alle violen – dat werkt heel anders dan een soloviool – spelen de begeleiding bij de solostem, maar je kunt net zo goed zeggen dat de baszanger een melodie vlecht in een strijkersduet. De ariavorm wordt in beknopte vorm aangehouden. Er is geen echt *da capo*, alleen het inleidend ritornel wordt aan het slot herhaald.

Aria sopraan, hobo + Bc

De sopraan, die zo vaak aan het slot van een cantate optreedt omdat zij zich als belichaming van de 'Gläubige Seele' het voorafgaande ter harte neemt, dankt God in haar aria voor diens Voorzienigheid. De aria heeft de vorm van een 'Franse Ouverture' (zoals de eerste delen van Bachs vier orkestsuites) een adagio met een gepuncteerd ritme, gevolgd door een snelle, dansante 3/8-maat. Had de hobo eerst een virtuoze rol, nu speelt die nog slechts luchtige gebroken accoorden. Precies als de vorige aria heeft deze geen volledig *da capo*, maar Bach wil zijn Franse Ouverture wel naar behoren 'af' maken en besluit met vijf maten herhaling van het adagio.

Recitativo accompagnato sopraan, strijkers

In een rijkgekleurd recitatief vat de sopraan de boodschap van de cantate samen. Neergevlid op een prachtig strijkersbed neemt ze zich voor zonder piekeren (*Grämen*) op God te vertrouwen, wat die haar ook heeft toegedacht.

Choral

Als slotkoraal dienen twee coupletten van het oude lied *Singen wir aus Herzensgrund* (1563) op de melodie van het Boheemse kerstlied *Da Christus geboren war*. De levendige vierstemmige harmonisering is uiteraard van Bachs hand; de gebruikte coupletten zijn door Bach goed 'gecast': vers 1 resumeert de scheppingsrijkdom van Deel 1 van de cantate, vers 2 de dankbaarheid van de gelovige in Deel 2.

☛ We hebben nu geluisterd naar op het gehoor twee volstrekt verschillende cantates, de ene droefgeestig, de ander blijmoedig, die nochtans in hun grote vorm en bouwdetails vrijwel identiek zijn. Je zou kunnen zeggen dat Bach dezelfde deegvorm heeft gebruikt om twee totaal verschillende taarten te bakken. Ik wil u niet onthouden wat ik ooit in Kassel bij 'Pâtisserie Bach' prominent boven de ingang geschilderd zag: **'Was Bach Backt, Backt Bach Allein.'**

Koen Vermeij, maart 2019